

Etibar Musayev
Gəncə Dövlət Universiteti
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: etibaradiloglu@mail.ru

SSRİ-də TOTALİTAR İDEOLOJİ ŞƏRAİTİNDƏ MİLLİ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN DİRÇƏLDİLMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Xülasə: Azərbaycan xalqının milli mənəvi dəyərləri içərisində xüsusi yer tutan İslam dini də aprel çevrilişindən sonra bolşeviklər tərəfindən vandalcasına kəskin və ağır zərbələrə məruz qalmışdır. Min ildən artıq bir müddət ərzində xalqımızın daxili dünyasına nur saçan mədrəsələrin fəaliyyəti qadağan olunmuş, şəriət hökmlərinin yerinə yetirilməsi yasaqlanmış, ruhanilər isə maddi və mənəvi repressiyalara məruz qalmışdılar. Sovet imperiyasının Azərbaycan xalqının əleyhinə apardığı siyasət nəticəsində Azərbaycan Respublikasında bütün sahələrdə olduğu kimi, mənəvi sahədə də böhran hökm sürməkdə idi. Artıq 1960-cı illərdə bu böhran özünün kulminasiya nöqtəsinə çatmışdı. Ancaq tarixin əvvəlki dövrlərində olduğu kimi, sovetlər dövründə də xalqı düşdüyü ağır vəziyyətdən xilas etmək üçün güclü bir şəxsiyyətə, ağıllı və müdrik bir liderə ciddi ehtiyac var idi. 1969-cu ilin avqust ayında Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyində mühüm kadr dəyişikliyi baş verir: Heydər Əlirza oğlu Əliyev Azərbaycan KP MK-nın I katibi vəzifəsinə seçildikdən sonra bu sahədə əsaslı işlər aparıldı. Məqalədə SSRİ-də totalitar ideoloji şəraitində milli mənəvi dəyərlərin dirçəldilməsində Heydər Əliyevin rolu barədə müfəssəl məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan, totalitar ideologiya, dövlət siyasəti, milli mənəvi dəyərlər

Artıq 1920-ci il aprel ayının 28-də baş verən dövlət çevrilişindən bir il sonra daşnak və bolşeviklər tərəfindən Azərbaycanda 50 minə yaxın say-seçmə soydaşlarımız qətlə yetirilmiş, minlərlə həmvətənlimiz mühacirət etmək məcburiyyəti qarşısında qalmışdır [8, s.9]. Bütün bunların nəticəsində isə xalq özünün milli mənəvi sərvətindən – ziyalı təbəqəsindən məhrum olmuşdu. Aparılan terror əməliyyatlarında minlərlə əlyazmalar, Azərbaycanın zəngin milli mənəvi dəyərlərə malik olmasını əks etdirən qədim əşyalar müsadirə olunaraq məhv edilmiş, tarixi abidələr və milli arxitektura üslubunu nümayiş etdirən binalar dağıdılmış və yaxud hissə-hissə bölünərək əsasən qeyri millətlərdən olan batraklara və proletariata məxsus təbəqəyə verilmişdir.

Azərbaycan xalqının milli mənəvi dəyərləri içərisində xüsusi yer tutan İslam dini də aprel çevrilişindən sonra bolşeviklər tərəfindən vandalcasına kəskin və ağır zərbələrə məruz qalmışdır. Min ildən artıq bir müddət ərzində xalqımızın daxili dünyasına nur saçan mədrəsələrin fəaliyyəti qadağan olunmuş, şəriət hökmlərinin yerinə yetirilməsi yasaqlanmış, ruhanilər isə maddi və mənəvi repressiyalara məruz qalmışdılar. Məscidlər, pirlər, dini xidmət edən məqbərələr, milli memarlıq üslubunda inşa olunmuş uca minarələr dağıdılaraq yerlə yeksan edilmişdir. Məscidlərin böyük bir qismi isə anbara, heyvan damına, idarəyə və ən nəhayət şərab ticarətilə məşğul olan ermənilərin satış yerinə çevrilmişdi [3, s.11].

Bir diqqətəlayiq cəhəti də qeyd edək ki, rus bolşeviklərinin və erməni daşnaklarının Azərbaycanda törətdikləri cinayətlərə qarşı baş verən üsyanlara başçılıq edən şəxsiyyətlərin əksəriyyəti ruhanilər olmuşlar. Hətta onlar bir neçə dəfə Azərbaycanda Sovet hakimiyyətini devirmək cəhdlərinə də əl atmışlar [7, s.64].

Sovet rəhbərləri yaxşı bilirdilər ki, milli mənəvi dəyərlər yaşadıqca bu xalq Oktyabr inqilabına laqeyd münasibət bəsləyəcəkdir. Buna görə də 1924-cü ildə müsəlmanlarla məşğul olan xüsusi bir təşkilat yaradıldı ki [4, s.65], bu təşkilat da milli mənəvi dəyərlərlə və xüsusilə min ildən artıq bir müddət onun ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş İslam dininə qarşı mübarizə aparmaqla məşğul olurdu.

O illərdə İslam dini ilə heç bir əlaqəsi olmayan, daha dəqiq desək İslama qədərki milli mənəvi dəyərlər də təqiblərə məruz qalmışdır. Azərbaycan xalqının kökləri qədim Zərdüşd dininə bağlı olan

Heydər Əliyev və mədəniyyət siyasəti

Novruz bayramının da keçirilməsi qadağan edilmişdi ki, bunun da əsas səbəbi “əksinqilabi xarakterə malikdir” damğasının vurulması olmuşdur. Bununla yanaşı xalqın yaratdığı bəzi musiqi alətləri, şifahi xalq yaradıcılığı, real həyat həqiqətlərinin bədii ifadəsinə xidmət edən mifik personajlar da bolşeviklər tərəfindən haqsız və qərəzli tənqidlərə məruz qalmışdır. İş o yerə gəlib çatmışdır ki, Vətənə və xalqa düşmən kəsilmiş bir ovuc adamlar Azərbaycan xalqının ən əziz və qədim milli musiqi aləti olan tarla bağlı “tarın məhkəməsi” başlığı altında “diskussiya” keçirmişdi [2, s.177]. Qeyd etmək lazımdır ki, zəngin mədəni sərvətlərin məhvi üçün 1920-ci ildən başlanan kompaniya 1960-cı illərin axırlarına qədər maneəsiz davam etdirilmişdir.

Sovet imperiyasının Azərbaycan xalqının əleyhinə apardığı siyasət nəticəsində Azərbaycan Respublikasında bütün sahələrdə olduğu kimi, mənəvi sahədə də böhran hökm sürməkdə idi. Artıq 1960-cı illərdə bu böhran özünün kulminasiya nöqtəsinə çatmışdı. Ancaq tarixin əvvəlki dövrlərində olduğu kimi, sovetlər dövründə də xalqı düşdüyü ağır vəziyyətdən xilas etmək üçün güclü bir şəxsiyyətə, ağıllı və müdrik bir liderə ciddi ehtiyac var idi.

1969-cu ilin avqust ayında Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyində mühüm kadr dəyişikliyi baş verir: Heydər Əlirza oğlu Əliyev Azərbaycan KP MK-nın I katibi vəzifəsinə seçilir [2, s.263].

Tarix boyu Azərbaycan xalqının mənəvi həyatında misilsiz rol oynamış, Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra isə bərbad hala salınmış, məscid, mədrəsə, məktəb-məscid, xanəgah, ribat, pir və sair kimi dini abidələr 1970-ci illərdən başlayaraq əsaslı surətdə təmir edilmiş və Mədəniyyət Nazirliyinin balansına verilərək dövlət tərəfindən mühafizə olunmuşdur [10, s.15].

1975-ci ildə Suraxanı atəşgahı, Şirvanşahlar sarayı bərpa olunmuşdur. Bütün bunlar onu göstərir ki, 1970-80-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında aparılmış quruculuq işlərində Moskva deyil, Heydər Əliyev şəxsiyyəti əsas rol oynamışdır.

Arxeoloji sahədə də böyük işlər görülmüşdür. 1972-1974-cü illərdə Azıx mağarasından ən mühüm materialların əldə edilməsini, 1975-1981-ci illərdə isə 11-ci mədəniyyət qatının aşkara çıxarılmasını, Qobustanda və başqa yerlərdə arxeoloji qazıntıları göstərmək olar [9, s.6].

1960-cı illərin əvvəllərində açıq şəkildə fəaliyyətə başlayan ermənilərin “Qarabağ komitəsi” adlı mürtəce təşkilatı A.Mikoyanın və M.Suslovun himayəsi altında Alban abidələrinin ermənilərə məxsus olduğunu, bu abidələrin öyrənilməsi və qorunmasının Ermənistan Respublikasına tapşırılması məsələsini qaldırmışdı [2, s.248]. Lakin Heydər Əliyev Azərbaycan xalqına mənsub olan Alban və başqa xristianlıq dövrü ilə əlaqəli şəkildə yaranmış mənəvi dəyərlərin təhrif edilməməsi və qorunub saxlanılması üçün cəsarətli addımlar atdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, o illərdə Azərbaycanda mədəni və arxeoloji əhəmiyyət kəsb edən 967 abidəyə rəsmi şəkildə dövlət qoruğu statusu verilmiş, 6571 tarixi abidə isə dövlət qeydiyyatına götürülmüşdür. Bununla Azərbaycan xalqının milli mənəvi sərvəti hesab olunan ümumbəşəri əhəmiyyətə malik abidələrin düşmənlər tərəfindən mənimlənməsinin və məhv edilməsinin ciddi şəkildə qarşısı alınmışdır.

1970-80-ci illərdə Azərbaycanda incəsənətin inkişafı böyük vüsət aldı. O vaxt Heydər Əliyevin yaratdığı uzunömürlü siyasi abı-havanın sayəsində ilk növbədə rəssamlar və heykəltəraşlar vaxtı ilə baş verən müxtəlif təzyiqlər altında kommunizm ideyalarına xidmətdən yaxa qurtararaq milli rəngkarlığı ən gözəl nümunələri ilə yüksək mənəvi dəyərləri tərənnüm edən yüzlərlə əsər yaratmağa nail ola bilmişdi. Bunlardan Səttar Bəhlulzadənin, Tahir Salahovun, Mikayıl Abdullayevin, Toğrul Nərimanbəyovun, Vəcihə Səmədovanın, Maral Rəhmanzadənin, Ömər Eldarovun, İbrahim Zeynalovun, Mirələsgər Mirqasımovun və başqalarının adlarını çəkmək olar.

Heydər Əliyevin tapşırığı ilə Azərbaycan dramaturgiyasının banisi Cəfər Cəbbarlının şərəfinə 1969-cu ildə memorial abidə yaradılmış, 1970-ci ildə xüsusi medal təsis olunmuş, 1982-ci ildə Bakıda onun heykəli ucaldılmışdı. Habelə, 1970-ci ildə Ağdamda Xurşidbanu Natəvanın, 1973-cü ildə Zərdabda H.B.Zərdabının, 1974-cü ildə Naxçıvanda C.Məmmədquluzadənin 1976-cı ildə Gəncədə Nizami Gəncəvinin [5, s.107], 1979-cu ildə Bakıda Nəsimini və bu kimi Azərbaycan xalqının milli mənəvi dəyərlərini formalaşdıran, nəticədə milli-mənəvi sərvətimizə çevrilmiş digər görkəmli mütəfəkkirlərə heykəllər qoyulmuşdu.

Artıq dövlət müəssisəsi hesab olunan “Azərbaycan” birliyi də istehsal etdiyi xalçaların üzərində milli mənəvi dəyərləri tərənnüm etdirməyə başlayır. Belə ki, 1972-ci ildə üzərində Azərbaycanın

Heydər Əliyev və mədəniyyət siyasəti

böyük filosof şairi Nəsiminin, 1975-ci ildə “Şəbi-hicran” adlı ornamental portret, 1976-cı ildə Əcəmi Naxçıvanının və başqa görkəmli şəxslərin portretləri olan xalçalar istehsal olunur.

O illərdə Azərbaycanın milli mənəvi dəyərlərinin bir hissəsini təşkil edən milli musiqi sənəti də böyük dirçəliş və inkişaf yoluna qədəm qoyur. Fikrət Əmirov 1971-ci ildə “Şur” və “Kürd ovşarı”, “Gülüstan” və “Bayatı-Şiraz” simfoniyaalarını, 1979-cu ildə xalq rəqslərinin oynaq ruhunu daha çox ifadə edən “Min bir gecə” baletini və bu kimi onlarla əsərlər yaratmağa nail olmuş, 1974-cü ildə isə bu böyük sənətkar SSRİ Bəstəkarlar İttifaqının katibi vəzifəsinə seçilmişdir [1, s.4, 20].

Tofiq Quliyev 1973-cü ildə Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının birinci katibi seçilmişdir [1, s.7, 105]. “Leyli və Məcnun” simfonik poemasının, “Yeddi gözəl”, “İldırım yollarla” baletlərinin, aşıq və muğam sənəti xüsusiyyətləri ilə zəngin olan simli kvartet musiqilərinin müəllifi Qara Qarayev 1978-ci ildə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına [1, s.3, 59], “Torpağın səsi”, “Vətən və Füzuli” kimi simfonik əsərlər yaradan Arif Məlikov isə 1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in xalq artisti adına layiq görülmüşlər [1, s.6, 489].

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının milli mənəvi dəyərlərinə olan sevgisi, diqqət və sədaqəti həmin illərdə muğam sənətinin yeni dirçəliş və inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması ilə bir daha özünü qabarıq şəkildə göstərir.

Kinematografiya sahəsi də bu illərdə inkişaf etməyə başladı. 1969-cu ildə “Dəli Kür”, 1970-ci ildə “Bizim Cəbiş müəllim”, “Yeddi oğul istərəm”, 1971-ci ildə “Axırıncı aşırım”, 1973-cü ildə “Nəsimi”, 1975-ci ildə “Dədə Qorqud”, 1979-cu ildə “Babək” və başqa bu kimi filmlər çəkilmişdir. Bundan başqa, milli-mənəvi dəyərlərin daşıyıcılarına çevrilən klassik və müasir ədib və dramaturqların yüzlərlə səhnə əsərləri tamaşaya qoyulmuşdur [6, s.97].

Kommunist totalitarizmi tərəfindən məhv və təhqir edilmiş Azərbaycan xalqının milli mənəvi dəyərlərini məhz həmin rejimin dəyənnəyi altında böyük vətənpərvərlik və məharətli siyasətlə dirçəldən Heydər Əliyev 1982-ci ildə aparılan bu prosesi kulminasiya nöqtəsinə çatdırdı.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. Bakı: Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası Baş redaksiyası, 1976-1987.
2. İsmayılov E., Həsənov C., Qafarov T. Azərbaycan tarixi. Dərslik (1918-1993) Bakı: Öyrətmən, 1995, 351 s.
3. Nemət M. Azərbaycanda pirlər. Bakı: Azərneşr, 1992, 102 s.
4. Səttarov M. İslam dini qalıqları. Bakı: Elm, 1967, 180 s.
5. Алиев Г.А. Советский Азербайджан. Баку: Политиздат, 1982, 175 с.
6. Алиев А. Кино вчера и сегодня. Культура Советского Азербайджана. Баку: Азернешр, 1980, 181 с.
7. Токаржевски Е. Из истории иностранной интервенции и гражданской войны в Азербайджане. Баку: ЕЛМ, 1957, 279 с.
8. <http://www.azmif.com>. Репрессия в Азербайджане. 31 с.
9. <http://humanities.edu.ru/> Азербайджан принадлежит к издревне заселенным территориям и является одной из прародин человека. 20 с.
10. http://ru/countries_about/461/801.html. Мамедова И. Музей истории Азербайджана. Министерство Культуры Азербайджана /1998-01-01/, 18 с.

Etibar Musayev

NATIONAL SPIRITUAL VALUES IN THE CONDITIONS OF TOTALITARIAN IDEOLOGY IN THE USSR HAYDER ALIYEV'S ROLE IN ITS REVIVAL

Summary: The Islamic religion, which has a special place among the national moral values of the Azerbaijani people, was subjected to sharp and severe blows by the Bolsheviks after the April Revolution. For more than a thousand years, the activities of madrassas, which shed light on the inner world of our people, were banned, the implementation of Sharia rules was prohibited, and the

Heydər Əliyev və mədəniyyət siyasəti

clergy were subject to financial and moral repression. As a result of the policy of the Soviet Empire against the people of Azerbaijan, a crisis was prevailing in the spiritual sphere as well as in all spheres of the Republic of Azerbaijan. Already in the 1960s, this crisis had reached its climax. However, as in previous periods of history, in the Soviet era, there was a serious need for a strong personality, and an intelligent and wise leader to save the people from the difficult situation they were in. In August 1969, an important personnel change took place in the leadership of the Republic of Azerbaijan: after Heydar Alirza Aliyev was elected to the position of the First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan, fundamental works were carried out in this field. The article provides detailed information about the role of Heydar Aliyev in the revival of national moral values in the totalitarian ideological conditions of the USSR.

Key words: Heydar Aliyev, Azerbaijan, totalitarian ideology, state policy, national moral values